

Széchenyi Ágnes

Írók és újságírók lázadása – a forradalom előtt

Bevezető vallomás

1956 késő nyarán a házaspár beutalót kapott a Balaton mellé. Mindössze egy hetet, de akkor is nagy boldogság volt. Lépés felfelé, hiszen 1951-ben kötöttek házasságot, s mindössze egy éve laktak együtt, közös albérletben. Addig is albérleteztek, csak éppen külön-külön. Egyikük a Budafok-hárosi vasútállomás épületében, meglehetősen állandóságban, a mi a sokéves ottlét mellett a vonatok menetrendileg előre jelzett zaját is jelentette, másikuk is albérletben, folyamatos költözködésben. A megmaradt levelek tanúsága szerint egyszer a Zsolt, másszor a Kiss János altábornagyutcában, aztán a Vörösmarty utcában, a Budafoki úton, vissza a Zsolt utcába. Két deklasszált elem, osztályidegenek. De legalább egy helyen dolgoztak, a 43-as Állami Építőipari Vállalatnál. Munka után, délután és esténként végigsétáltak a várost, beültek a csendesebb presszókbá, aztán kísérték egymást, legtöbbször oda-vissza, aztán vissza és oda. Közös együttlakás nem adódott, minden kényszer-bérbeadó félt az esetlegesen megjelenhető pólyástól. Két kis magzat ment így a semmibe, teljes titokban, mindkettő késő este, magánrendelőben, titkolt vérzésekkkel, méginkább eltagadott lelki fájásokkal. Így sem a természetes családalapító vágy, sem az asszonyoknak szólni kötelesség politikai lózungja nem teljeshetett be. Aztán – éppen 1956-ban – lett közös albérlet, üvegajtóval elválasztva a főbérlektől, akiknek egyetlen kikötése, első szava az volt, de gyerek, ugye, nem lesz. Hogyan is lett volna, amikor a főbérlek, anya és lánya, már nyolckor kikapcsolták a rádiót és a rosszul záródó üveges ajtó mögött, a közös fal túlsó oldalán olvastak éjfélig. Gyerek ott meg nem foganhatott. Ha jól tudom a történetet, de már nincs kitől megkérdezni, november első napján ijesztően korai telefon csörgött a reggelbe. Egy utcai fülkéből telefonált a férfi, aki felismerni vélte a főbérlek fiát a Móricz Zsigmond körtéren – az egészen biztos, hogy ő Horthy Miklós körtérnek mondta – az összehordott, mésszel úgy ahogy leöntött halottak között. A gúla tetején. A fiatal házaspár férfitagja, a deklasszált tisztviselő, ez nagy dolog volt, úton volt már a csepeli Rákosi Művekbe, hogy hatra pontosan ott legyen. A főbérlek lánya úton a rendelőbe, ahol asszisztens volt. Az asszonyra a főbérleknő felöltözve, utcai ruhában szinte rátört, könnyei folytak, és kérte, öltözz, gyere velem, segíts. Otthon volt, betegállományban, valami kis rosszullét-sorozat miatt. Elindultak, azt nem tudom, a zuglói Ilka utcából milyen járművel mentek, de a Blahán gyalogosan ki kellett kerülni a kereszteződést, mert mind a négy irányba lóttek. A Dohány utcánál is, a fiatalasszony vállá legalábbis véres lett. Mentek rendületlenül. A járást, a géppuska-félszkek helyét ismerték, az előző napokban többször mentek át Budára, hónap alatt friss kenyerekkel a Százados utcai pékségből. Vitték, mert így tudtak találkozni a másik oldalon lakó rokonokkal. Menet közben az idősebb nő megmutatta, hogy három kis zsebkendőből készített csomag van a retiküljében, mindháromban arany, ezüst, az egyikben egy kis brill is. Szemre látszott, hogy a csomagok súlyát nemcsak grammban, hanem dekában is érdemes lett volna mérni. A halottat azonosították, felmentek a Móricz Zsigmond körtéri házba, ahol az intelligens, izmos és megnyerő arcú fiatal férfi lakott, és jószomszédi segítséggel lecipelték az egyajtós biedermeier szekrényt és bejárat mellett a fal mellé állították. Amikor csendesebb lett, kimentek a merev holttestért, bevonszolták a kapu alá, és belegyötörték a szekrénybe. A falnak fordították a világi tabernákulumot, a fiatalabbik asszony is sírt, az idősebb pedig – a hírekre hagyatkozva – a Verpeléti út felé ment, a szükséges biztonsági kitérőkkel. Úgy hírlett ugyanis, ott állnak sorban a mentők, tudván, hogy ezen a tájékon lesz még dolguk. Sok idő telt el, míg egy üres fehér autóval visszaért. A fiatalabb nő a szekrény mellett rettegve vigyázta a halottat, és féltette a titkolt új életet. A mentősök a kocsiba tették a halottat, szögletes kis piros lobogóval indult a sarló-kalapácsos címeres, Fiat 1100-as a pesti kórház felé. Az utolsó zacskót az ügyeletes orvos kapta, aki – minden bizonnyal szabályellenesen – beengedte a kórház hullaházába a fiatalembert, hogy onnan az útja ne a jeltelen tömegsírba, hanem a temetőbe vezessen. Az asszony megnyugodott, a racionalitás vezérelte cselekvési sor befejeződött. Ezt akarta mindenáron. A két nő sírva kapaszkodott össze a területileg illetékes Péterfy Sándor utcai Kórház előtt. Dolga végezetten.

Már csak egy mondat volt hátra, édesanyám a főbérőasszony fülébe zokogta, hogy Ica, én gyereket várok. Simogatás volt a válasz, jaj, de jó, jaj, de jó. És mikorra?

Mert így születtem meg én, a balatoni nyaralás gondtalan, szomszéd nélküli hete alatt fogant, a történet idején egy közepes zöld olajbogyónyi, de már babaszerű alakot öltő kis magzat, 1957 májusában.¹

Tárgyszerű előadás

A hatvanadik évfordulóra „készülő” város tele hatalmas molinóval, óriásplakáttal, villamosokon elhelyezett A/4-es verziókkal, az egykori állami bank, az OTP úgynevezett prémium fiókjában vetítik a zártláncú tévék 1956 szereplőit. A Halászbástyáról emeletnyi magasságú Mansfeld Péter arckép lóg le, a körúti éjjel-nappali közérteként ismert házról a Széna téri ellenállók vezetője, Szabó bácsi, oldalán gépkarabéllyal. Kétségtelen szereplők az 1956-os forradalomban – az állami propaganda szerint viszont kizárólagos főszereplők.² Sehol egyetlen személy nem jelenik meg azok közül, akiknek késői ravatala előtt, 1989 kora nyarán tízezrek, talán százezren vonultak el. A forradalom mártírrá lett vezetői, Nagy Imre, Maléter Pál, Gimes Miklós (újságíró), Losonczy Géza (újságíró) és Szilágyi József hatvan év múltán nem szalonképesek. Csak a jelképes „hatodik koporsó” áldozatai elevenednek meg.³ Ahogyan azokra sem emlékezett hivatalosan az ország, akiken 1957-től kezdődően példát kellett statuálni, a börtönbüntetésre ítélt egykori kommunista, Déry Tibor, Zelk Zoltán, egyetlen író, újságíró neve, képe sem. Ahogyan szó sem esett a szintén bebörtönzött Kosáry Domokosról, vagy a Rákosi Mátyást 1956 márciusában nyilvánosan, sőt, a célszemély jelenlétében lemondásra felszólító, s ugyancsak börtönbe juttatott Litván Györgyről sem.⁴ Mindketten kiemelkedő történészek voltak, lettek. A hiányok sora folytatható.

Mai egyetemisták számára nagyon nehéz elmagyarázni azt a kort, amelyben egy-egy szónak, jelzőnek is szerepe volt, ha négy dicsőítő jelzőből kettő elmaradt vagy másikra cserélték, annak már jelentése volt. Ahogyan az is nehezen felfogható a számukra, hogy miért jelentett lázadást Nagy László 1956-os kötete, *A vásárnap gyönyöre*. Csak a tartalmi elemre utalok most: a „szabad hetedik” nap előtti felsorolás, a „kalimpáló szív”, a „lehült vese”, a „magasvérnyomás” megidézése bátor szókimondás volt, s a hétköznapiok sem a boldog, lelkes, terv-túlteljesítőszocialista építőmukát dicsőítették („Véres hat nap [...] / Ó mennyiszer meg kell halni egy pici vasárnapért, / s hányszor a távoli szépért, amit egy eszme kimért!”). És – néhány évvel korábban a korban tilos lett volna a hang is – a vég is „pesszimista”, a nyárból a télbe vált a vers, „reggel van, itt van a tél”.

¹ Ezt a nagyon személyes emlékezést a pillanat, a hirtelen elhatározás mondatta el velem. A teremben sok olyan arcot láttam, akik részt vettek az egykorú eseményekben, akik megélték a forradalom nagyszerű és ellentmondásos pillanatait. A szerkesztő(k) kérésére ismétlem meg most írásban.

² Az összes kép megtalálható a következő 12 oldalas füzetben: *1956–2016. A magyar szabadság éve. Programfüzet, 2016. október 20. – november 6.* Kiadja az 1956-os Emlékbizottság. (Az Emlékbizottság tagjai: Kövér László [fővédnök], Wittner Mária [védnök], Balogh Zoltán [elnök], Schmidt Mária [társelnök, kormánybiztos], valamint: Rétvári Bence, Konrád Károly, Völner Pál, Íjgyártó István, Vargha Tamás, Csepreghy Nándor, Megyesi Jenő, Lovász László, Fekete György, Varga Benedek, Boross Péter, Schmidt Jenő és Tüske László politikusok és nemzeti intézmények vezetői, továbbá a történész munkacsoport tagjai: Földváryné Kiss Réka, Szakály Sándor, Mikó Zsuzsanna, Kovács Vilmos, Balogh András, Horváth Attila, Kahler Frigyes, Kovács István és Tókéczky László.)

³ Az évforduló után röviddel vita robbant ki a fotók hitelességéről, az egyik képet a felirat Dózsa Lászlónak mondta, ezt Pruck Pál leszámazottai kétségbe vonták. Kétségtelen tény, hogy a fénykép az eseményekkel egykorán Pruck Pál nevével a *Life* magazin 1956. december 2-i számában már megjelent. Még további eredeti képek retusálására és átdíszletezésére is fény derült az évforduló kapcsán.

⁴ A pontos *jegyzőkönyv* (BFL XXXV. 108/93 ö.e.) szerinti szöveg így hangzott: „A nép és a tagság nem bízik Rákosi Mátyás elvtársban sem. [...] Komoly önbírálat szükséges, és a pártvezetőségben egyes vezetőknél személyi cserét kell végrehajtani.” Murányi Gábor: *Lapmargó lábjegyzetekkel*. Budapest, Könyvhét Könyvek, Kiss József Könyvkiadó, 2009. 251.

De haladjunk időrendben, a történések dinamikáját kísérelem meg szemléltetni. Talán a Nagy László vers „vakmerősége” jobban fog látszani, ha visszalépünk az ötvenes évek elejére. Iránytűm az utóbb világhírűvé lett, egykori „Szabad Népes” Kornai János lenyűgözően becsületes, őszinte életrajza. Kerüli a mai gondolatok visszavetítését, az akkori Kornait mutatja be. A gögös Szabad Népes újságírók egyikét, akiknek járt a rózsadombi lakás, a pártközponti üdülő, a magasabb fizetés. Aki az Andrássy út 60-ról is azt gondolta, az is csak egy olyan épület, mint a többi minisztérium. A napilap a párt hangját tolmácsolta, reggelente, ha szükséges volt odaszólt Rákosi is, Gerő Ernő is, Révai József is, kívánságaik parancsok voltak. A summázatot így fogalmazza meg Kornai: „Amikor írásaimat időrendi sorrendben végigolvastam, nem éreztem fejlődést, inkább ellaposodást, szellemi eltompulást [...] Ítélek én is, de inkább magamban, saját lelkiismeretem szerint. [...] Nemcsak megértettem, hogy tévúton jártam felnőtt életem első szakaszában, hanem teljes elhatározottsággal új útra léptem. Meg vagyok győződve arról, hogy az elmúlt évtizedekben sok olyan teljesítményem volt, amely hasznára vált embertársaimnak. Ezeket nem a »vezeletés« kedvéért vittem véghez. Külön számlát vezetek erről, s megmarad külön számlán mindaz, ami a *Szabad Népes*-es korszakomban történt.”⁵

1951-ben zajlott *A fehér pillangó* vita. Déry novellája 1950 karácsonyán jelent meg a *Szabad Népes*-ben. A népi demokráciában felnőtt munkáslány, Erzsébet, inkább hebrencs, mintsem meggyőződésből pártmunkát végző lány, szemet vet a DISZ titkárra. Egyik este, kint a szabadban a fiú meg is kapja a „szegény lányok egyetlen hozományát” tőle. A címadó fehér pillangó, a szüziesség jelképe, úgy kerül a történetbe, hogy az este folyamán kiszáll a lány nyitott retiküljéből, elárulván a titkot az anyának. Magyarázkodás, pofon, botrány, elköltözés, házasság, majd kibékülés a mamával – ezzel a kerek, jól végződő történettel szórakoztatta Déry az ünnepi lap olvasóit. Csakhogy: áradtak a levelek a szerkesztőségbe, hogy a tisztességes munkáslány nem ilyen, hogy az nem adja oda magát, s főleg nem a szabad ég alatt... Végül egy vitát kerekítettek aktivisták részvételével a dologból. Ezen felszólalt Fehér Ferenc, a Madách Gimnázium tanulója, DISZ-funkcionárius, a későbbi filozófus, kifogásolva, hogy „a novella nem állít követhető ideált fiataljaink elé”, s hogy ő ismer egy VII. kerületi fiatal munkáslányt, aki 18 évesen már megkapta a Munka Érdemrend bronz-fokozatát, mert 140%-ra teljesíti a tervet. Berkó Pál asztalos, utóbb a parlamenti könyvtár dolgozója a két rossz tulajdonsággal rendelkező fiatal népszerűsítése ellen tiltakozott. Szabad Sándorné hivataloság, aki a lap minden betűjét olvassa, hogy abból „az értéket megérezze”, ám most sem ő, sem mások, akiknek odaadta a novellát, „nem talált benne útmutatást”. Stern János villanyszerelő, esti egyetemista – állítása szerint – 60-70 emberrel beszélt a novelláról, így „igen tekintélyes tömeget képvisel[ünk]”, s megkérdezi az író, ez sem győzi meg arról, hogy a novella elhibázott? A szerkesztőség cirkalmazott, de még szordínós kommentárt fűzött a vitához, melynek végén leszögezik: „A tömegek bírálata – építő, segítő, elengedhetetlen kritika.”⁶

Az 1952-es év hozta a közismert és egyben hírhedt vitát, amelynek középpontjában ugyancsak Déry Tibor és műve, a *Felelet* című regény állt. A regény első kötete 1950-ben, a második 1952-ben jelent meg, s Déry tervei szerint további kettő követte volna. A felező időben azonban Déry ellen fordult a kultúrpolitika. A regényciklus a munkás származású Köpe Bálintnak a sorsát 1927-es munkába állásától fogva akarta bemutatni addig a pillanatig, míg 1948-ban egy államosított vasgyár igazgatója lesz. Célja az lett volna, hogy egy vérbeli munkáskarrier tükrében láttassa a magyar munkásság felszabadulását. A regény hivatalos elítélése után figyel fel Déry a sztálinizmus hazugságaira és bűneire. Az írószövetségi vita során – huszonhat felszólaló, s annak legalább fele valódi író – ugyanis nem kisebb személy, mint Révai József tette világossá, hogy a regény nem felel meg a *párt elvárásainak*. Mindenekelőtt azt kifogásolta, hogy Déry nem domborítja ki a párt múltban is érvényes (!) vezető szerepét, s hogy az értelmiségi anarchista Farkas Zénó figurája fölébe kerekedik a munkáshősöknek. Az irodalmi élet vezére elvárta, hogy Déry önkritikát gyakoroljon, s átdolgozza művét. Azt is kijelentette, hogy Déry elvtárs megrekedt a fejlődésben, hogy ma is ugyanazok a világnézeti hibái, mint a *Befejezetlen mondat* megírásakor. Déry visszautasítja, hogy

⁵ Kornai János: *A gondolat erejével. Rendhagyó önletrajz*. Budapest, Osiris, 2005. 70.

⁶ Déry Tibor: *Szép elmélet fonákja. Cikkek, művek, beszédek, interjúk (1945–1975)*. Sajtó alá rendezte Botka Ferenc. Budapest, PIM, 2002. 215–220. A vitába bekapcsolódott a nem sokkal korábban indult *Irodalmi Újság* is, ahol pl. Karinthy Ferenc is hozzászólt.

Révai őt csak útitársnak nevezze, de többnyire ugyancsak hangfogóval nyilatkozik, és nem nyúlt többé a regényhez, torzónak hagyta.⁷

A következő év – Sztálin halálával – kül- és belpolitikai fordulatot hozott. Rákosit visszavonták a vezető pozícióból, Nagy Imre miniszterelnökként új politikát hirdetett. Hitelességét fokozta – s ez 1956-ban is szerepet játszott –, hogy noha ő is moszkvai emigráns volt, hogy a Tildy-kormányban belügyminiszter volt, s noha ő is részt vett az ötvenes évek elejének padlássöpréseiben mint élelmezésügyi miniszter – joviális ember kinézete volt, hogy református volt, s többen azt is tudhatták róla, hogy nem egyszer keveredett ellentétbe az erőszakos, szovjet mintájú gazdaságpolitikával.⁸

Irodalmi szempontból az 1953-as évből két közlés emelendő feltétlenül ki. Csoóri Sándor *Röpirat* című verse⁹ és Kuczka Péter *Nyírségi naplója*.¹⁰ Csoóri – mint ezt *Diákévek harangzúgásában* című 1984-es prózájában megfogalmazta – annak a földrengésnek, világháborúnak és kommunista forradalomnak köszönhetette, hogy Zámoly egyetlen érettségizett embere után, fölkerülhetett a fővárosba, amivel aztán később meggyűlt a baja. A budapesti egyetem Lenin Intézetében tanulta a hivatalos igazságokat, s amikor hazament látta a valóságot. A keserűség és a nyomor kezdett el vele verseket írni. Az *Új Hang* – a korszak ifjúságinak szánt irodalmi folyóirata – visszaadta a verset, azzal a „jó tanáccsal”, hogy ne írjon ilyeneket, mert megütheti a bokáját. A konkurens lap, a *Csillag* – annak jó minőségérzékű szerkesztője, Király István – viszont elkérte a verseket, és elfogadta őket közlésre. A kapott korrektúrában azonban Csoóri nem találta a *Röpirat* című versét. Szerkesztőségi tanakodás, visszább lépés jött. Csakhogy ekkorra a verseknek már híre volt, jelentkezett a fiatal, kötet nélküli költőnél az *Irodalmi Ujság*. Elfogadták, de adtak nekik is egy újabb, most már talán idéző jel nélkül leírható jó tanácsot: „azért jó lenne, ha írnék egy másikat is, amelyből kitetszik a remény, hogy ez megváltozik. Nem megalkuvásból hallgattam rájuk, hanem mert magam is ezt gondoltam, mert a megoldásban is őszintén hittem” – mondta el Csoóri évtizedekkel később Földes Annának a hetilap akkor legfiatalabb munkatársának.¹¹ Csoóri nem sokkal később oda is került az *Irodalmi Ujsághoz*, tagja lett a szerkesztőségnek.

Ugyanitt jelent meg novemberben Kuczka Péter már említett *Nyírségi naplója*. Nagyobb visszhangja lett, mint Csoóri versének, az irodalmi emlékezet mint az első komoly, faluról érkező híradást őrizte meg. Csoóri kritikát is kapott, mégpedig nem akárkitől, Földessy Gyulától, Ady életének és verseinek pozitívista leltározójától. Földessy megírta Csoórinak, hogy a versek igazak, de azért nem olyan jók. Hogy ez mit jelentett? Figyelmeztetést, hogy a kimondott politikai igazság még nem költészet. Ez hatványozottan igaz a Kuczka versre, amelybe még Nagy Imre kormányprogramja is belevonódott. A falu egyik Rákosi-időszakbeli vezetője beszél a versben: „Semmi baj sem volt odáig... / és akkor az a Nagy Imre beszéd... / táncoltunk régen hajnal hasadtáig... / s ez elvette a parasztok esztét... « / » Szerettek engem – mondd – s most leköptek, / karót ragadtak, vasvillát, botot... / Hát ezt érdemeltem, elvtárs, te mondd meg ... « / és ráncokba fut össze homlokod. / Hallgatva nézlek és ahogy neked fáj, / fáj nekem is a túl gyors ébredés.”¹² Megszólaltat a vers egy roncs ághoz hasonló parasztasszonyt is, aki hazafele menet a munkából, átkozódik: „Keskeny vállaról csengve földre csapta / a munkától kifényesült kapát, / [...] / és szájából, e fogatlan üregből / szaggatottan és csúnyán bugyogott / [...] / a zokogással elkevert szitok. / [...] / hogy nem tud gyógyszert adni a gyerekeknek, / s nem lesz öregségére oltalom, / s hogy eddig be nem teljesült remények / szítták erejét és a föld s a nap...” A kimondás hatott önmagában, a tények visszavonhatatlan kimondása volt önérték. Tegyük hozzá, az elhallgattatott írók ekkor műfordítottak, vagy mesejátékot írtak, vitték kézírataikat és illusztrációikat az amúgy kitűnő gyereklap, a *Kisdobos* szerkesztőségébe. A sor hosszú, Szabó Lőrincről, Weöres Sándortól és Németh Lászlótól, Illyésen át az újholdasokig (Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Mándy Iván, Ottlik Géza, Mészöly Miklós stb.). A „hatalom” sáncain belül lévőök lázadtak, kívülről még nem jött csapás.

⁷ Uo. 236–283.

⁸ Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz I. 1896–1953*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 377–399, 469–487.

⁹ Megjelent az *Irodalmi Ujság* 1953. augusztus 1-i számában, január 5-i keltezéssel.

¹⁰ Uo. 1953. november 7.

¹¹ Földes Anna: *Az Irodalmi Ujság könyve. Tanulmányok, portrék, dokumentumok*. Budapest, Széphalom Könyvműhely – Új KÉZirat Kiadó, 2001. 190–193. A vers szövege uo. 226–228.

¹² Uo. 242–247.

Így volt ez 1954–55-ben is. Öt évi szünet és kiátkozás után a Madách Imre Gimnázium (!) diákjai Lengyel György rendezésében színre vitték iskolájuk névadójának drámáját, *Az ember tragédiáját*. Az 1954. április 3-i előadás helyszíne a Zeneakadémia kis terme volt. Tomboló siker fogadta a darabot. Lengyelt ekkor még nem vették fel a főiskolára, csak rendező szakon próbálkozott újra 1956 tavaszán. 1955-ben Major Tamás is színe vitte a tragédiát a Nemzeti Színházban. Hárman vállalták a felelősséget a marxizmus eszméitől távol álló történetfilozófiáért, Major mellett Gellért Endre és Marton Endre jegyezte az előadást. Major Tamás azt mondta (volna?) a bemutatón: „Ez a mi Csárdáskirálynőnk!” Ha mondta, arra utalt, hogy az operettet 1954-ben színre vitte az Operett Színház. Igaz, hogy átírták, de mégiscsak egy éveken át elnyomott sőt, kiutált nosztalgikus életérzést hoztak vissza vele. Tény: mindkét előadásra kapkodták a jegyeket, megnézésük divatörületté lett. Molnár Gál Péter szóban sokszor elmondott anekdotája szerint Rákosi kétféle mondattal is próbálta bagatellizálni a divatot, azzal egyrészt, hogy a prolikat *Az ember tragédiája* úgysem érdekli, másfelől, állítólag, azt mondta, szerencsájük, hogy nem akarok művészt a börtönömben látni. Mint tudjuk, minden anekdotának van valami alapja. Ha nem is mondott ilyet Rákosi, mondhatta volna.

1954 híres eseménye volt a *Szabad Nép* háromnapos, október 22–23–24-ei párttaggyűlése. Ezen sokan elmondták, hogy „a lapra települő pártirányítás lehetetlenné teszi az igazság megírását.”¹³ Lócsei Pál, a napilap ideológiai rovatának vezetője **számon kérte, hogy Kádár János bebörtönzésének körülményei nem voltak tisztázva, elmaradt a nyilvános tárgyalás**. Szót emelt a törvénytelenések miatt Kende Péter is. A Nagy Imre-irányzat győzött a taggyűlésen. Átrendeződtek a lapok közötti viszonyok is. Gimes Miklóst például, távollétében, **mert ekkor Genfből tudósított, ahol jelen lehetett a négy nagyhatalom külügyminisztereinek találkozásánál**, áthelyezték a *Magyar Nemzet*hez. Gimes az utazásáról azzal jött vissza, s ennek hangot is adott, hogy a nyugati országokban az életszínvonal jobb, mint ahogyan arról itthon beszélnek, s hogy a szabadság foka is lényegesen magasabb, mint azt a kommunista propaganda sugallta. A napilap vezetője erjedését sem lehetett megállítani, a lapok polemizálni kezdtek egymással, egymáson keresztül a két vezetési irány Rákosi és Nagy Imre politikája ütközött össze, visszavonhatatlanul. Igaz, hogy a *Szabad Nép* szerkesztőségét a hatalom – Farkas Mihály személyében – maga elé rendelte és megrendszabályozta. S arra, hogy ez nem maradt a sajtóban dolgozók belügye, bizonyították a kádári idők végén a nálunk otthon előkerült vaskos sajtógyűjtemény, benne többek között Darvas József – ekkor népművelési miniszter – *Szabad Nép*ben megjelent cikke a túlságosan erősen bíráló újságírók ellen, *A túllicitálók*. Apám felismerhető vonalaival aláhúzva az írás legnagyobb galádságai. A mélyben már nagyobb erők működtek.

1956 tavaszán jelent meg Illyés Gyula verseskötete, a *Kézfogások*, benne tucatnyi híres vers. Hiába volt ekkor kétszeres Kossuth-díjas (1948, 1953), a hatalom karnyújtásnyi távolságra tartotta magától. Illyés sokat szenvedett a Rákosi-korszakban, nehezen dolgozta föl a kiválasztottság és ugyanakkor irodalmi pozíció-nélküliség terhét. A *Kézfogások* a baráti kör tagjai között kéziratban terjedt, a megbízható barátok kölcsönözték, másolták is. A kötet olyan verseket tartalmaz, mint a *Bartók* című „nagyvers”, benne az emblemikus sorral – *Mert növeli, ki elfödi a bajt* –, aztán az olyan kevésbé ismert versek egyike, mint a *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*, ami szintiszta Petőfi parafrázis, a *habár fölül a gálya, / s alul a víznek árja, / azért a víz az úr* gondolat egyfajta reminiscenciája, megerősítése a „béke” körülményei között: *És este [...] a vitában, hogy mindenek át, mindenütt a nép / győz majd, az élet, / ki mondott annyi kemény / és konok érvet? / Én*. Ennek a verseskötetnek olyan magabiztosságot, képviselési legitimitációt (és talán következményként olyan szereplehetőséget) kellett volna adnia Illyésnek, olyan váteszi és *cselekvési* biztonságot, különösen az 1956-ban közreadott *Egy mondat a zsarnokságról* című verssel, amelyet kevés pillanat nyújt alkotónak. De ez elmaradt, Illyés rendkívül visszafogottan vett részt a forradalomban, legitimitációját az Írószövetség adta. (1956-os naplójából kiderül, hogy nem szerette Nagy Imrét.)

A forradalom előtti betetőzés legnagyobb szakmai-közéleti eseménye a Petőfi Kör sajtóvitája volt 1956. június 27-én.¹⁴ A vita délután ½ 7-től másnap hajnali ½ 2-ig tartott, s úgy rekesztették be a

¹³Az idézet Méray Tibortól való. Ld.: Tisztító vihar. München, Griff Kiadó, 1982. 3. kiadás. 247. Ez a megfogalmazás igazsága ellenére is fonák, hiszen a lap pártlap volt, ez volt a ráosztott szerep, a kezdetektől fogva kiszolgált a vezetőséget, egy ideig hitből. Ennél nagyobb és jelentőségtejtelsebb volt a taggyűlés, ekkor ébredtek rá sokan végleg, hogy mit szolgált a *Szabad Nép*. A lap újságírói valójában ekkor ébredtek újságírói hivatásukra.

¹⁴A *Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. IV. A sajtóvita*. Budapest, Múzsák – 1956-os Intézet, 1991.

vitát, hogy még 70 jelentkező várt felszólalásra. Az ún. Tiszti házba nem fértek be az érdeklődők, ezért kihangosították a színházteremben elhangzó beszédeket. Becslések szerint így kb. 6-7 ezren (!) követték a vitát. A széles ablakpárkányon is lógtak az emberek, némelyek lába a terem belseje felé nézett, némelyeké kifelé, s mikor a hangosítás akadozott, a lényegét kikiabálták a kívül rekedteknek. Néhányan álltak az ablakokban. A vitát követően az MDP Központi Bizottsága hozott gyors és a felszólalók közül különösen Déry Tibor és Tardos Tibor hozzászólását elítélő határozatot. Déry azzal kezdte hozzászólását, hogy bajaink kútforrásának a szabadság hiányát nevezte meg, Tardos pedig a cenzúráról beszélt és arról, hogy 1848-ban kézzel és karddal lehetett intézni ezt a problémát.

1956. október 6-án került sor Rajk László és „bandája” (Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András) újratemetésére. Akárki is döntötte el a temetés napját, a hatalom szempontjából rosszabbul nem dönthetett volna. A nap foglalt: a bukott szabadság és a vértanúk napja. Felhívás ellenszegülésre, meg nem alkuvásra. A temetőben készült – és az interneten is hozzáférhető – képek, a Magyar Filmhíradó ugyancsak publikus felvételei jól mutatják a temetés hangulatát. Ráadásul – s erről a rendezők sem tehetek – aznap egy erős hidegfront tört Budapestre, s a könnyű kézzel összefércelt fekete drapériákat, zászlókat röpitette a szél. A kandeláberek lángjai is vízszintesek voltak a viharos szélben. Valószínűleg helyes a becslés, hogy százezren voltak jelen. Sűrű emberáradat haladt a széles fasoron a ravatalozó felé. A megjelentek között volt Nagy Imre is, a tömeg szélén állt, hatalma ekkor nem volt, mint frakciós tevékenységet folytató politikust kizárták a párttestületekből. Öltözeté kirí a tömegből. Egy finom, szolid *úr* mutatkozik a képen, karjáról lógó esernyővel. Rengeteg svájci sapkás férfi, majdnem annyi nő. Megrendítő a képeken Rajk Júlia és a kisiskolás Rajk László, aki nem sokkal korábban kapta vissza igazi családi nevét. Az apja sírjába virágot dobó hét éves fiút anyja féltően karolja át, hogy véletlenül bele ne csússzon a sírba. Végig magához szorítja. A tömeg nehezen oszlott fel a temetőben.

Aznap este volt Gáli József darabjának a *Szabadsághegynek* bemutatója – és egyetlen előadása.¹⁵ Gáli József sem volt akárki. Tizennégy évesen egyedül jött vissza Auschwitzból, szülei, nagymamája és két testvére odaveszett a pokolban. Az ötvenes években ő is a meséket írók csapatába tartozott. Először osztályidegenként – édesapja, Goldstein Géza a gyulai tüdőszanatórium igazgatója volt, az édesanyja is ott dolgozott – **így a családot polgárinak bélyegezték**, kitétek a Színművészeti Főiskoláról. *Erős János* című mesedarabjára azonban díjat kapott, s így visszavették. Ekkor már egy közértben dolgozott, visszavételének munkáskáderként nem volt akadálya. Kafkát, Wedekindet, Schillert, Herman Hessét, Peter Handkét, Heinrich Böllt, Ödön von Horváthot fordított. Talán a Kafka-fordításai a legemlékezetesebbek. Képes volt egyetlen szóért végiglapozni a tucatnyi vastag szinonima-szótárakat, emlékezett felesége, ha valamiben nem volt biztos, vagy nyelvileg szebbet, pontosabbat akart. Az első fordításai egyike egyébként egy rendőrkutya-idomító könyv volt, amit a börtönben kapott feladatul, amikor 1956 után bezárták. A *Szabadsághegy* premierjén megjelent Nagy Imre is.

Németh László *Galileijét* is ekkor, 1956. október 20-án mutatták be. A darab a kompromisszumos értékörzés erkölcsi és tudományos dilemmáját járja körül, két verziója is van, kétféle magatartást mutat a főszereplő.¹⁶ A *Galilei* is a korszak kultikus darabja volt, a forradalom után újból színre került, ahogyan Illyés Gyula 1952-ben bemutatott *Fáklyalángja* is.

Mindez a sokszínű, árnyalatokban rendkívül gazdag, kategóriákba nehezen besorolható írói-újságírói konglomerátum indul aztán ki az utcákra – vagy marad otthon a szobában – 1956. október 23-án. A forradalom alatti szereplésük érdemi elemzése és még inkább a Kádár-rendszerhez való viszonyuk – szerencsére – már nem tárgya ennek az írásnak. Szerencsére, mert ez a legnehezebb feladatok egyike.

¹⁵A darabot 2006-ban felújították, a szöveget Darvasi László gondozta, írta át. A József Attila Színház tűzte műsorra, ahogy 1956-ban.

¹⁶A drámának két változata van. Ld. Németh László: *Galilei. A dráma „pere” 1953–1956*. Debrecen, Csokonai Színház, 1994.

